

Tegendraadse beschouwingen – Op zoek naar houvast in een verandering van tijdperk
Guido Vanheeswijck

Pelckmans, 2022, 158 blz., EUR 22,50
ISBN: 9789464017953

In oktober 2021 werd Guido Vanheeswijck emeritus-hoogleraar aan Universiteit Antwerpen en KU Leuven. *Tegendraadse beschouwingen* is het eerste boek dat de filosoof in die nieuwe hoedanigheid aflevert. Dat dit essay gegroeid is uit een jarenlange lespraktijk is wel duidelijk, niet alleen omdat de auteur daar zelf op wijst in zijn dankwoord, maar ook wegens de overzichtelijke structuur die hij aanhoudt. Die is didactisch zonder schools te zijn: ze beschrijft op een heldere manier het veld voor verdere reflectie.

In navolging van de Tsjechische priester en denker Tomáš Halík karakteriseert Vanheeswijck de hedendaagse westerse cultuur als een cultuur die zich in een verandering van tijdperk bevindt. Een eerste verandering van die aard situeert hij aan het einde van de middeleeuwen, meer bepaald in de veertiende eeuw. De toenmalige ervaring met de Zwarte Dood zet de klassieke antwoorden op de eeuwige vragen aangaande wereld, mens en God op losse schroeven. Vanheeswijck beschrijft in dat verband de paradoxale uitwerking die het nominalisme van een William van Ockham (1285-1347) als reactie op "de waanzinnige 14de eeuw" (zie Barbara Tuchman) zal hebben. Door de absolute transcendentie van God te benadrukken werpt het nominalisme de mens terug op zichzelf, en dan nog als een nietig wezen dat zich dient te handhaven tegenover een grillige natuur. Om zich te midden van die grilligheid staande te houden, zal de moderne mens de natuur gaandeweg als een soort machine beschouwen, waarvan de wetenschap via experimenten de constructiebeginselen kan achterhalen. Dat resulteert in een grotere technische beheersbaarheid van de wereld. De mechanisering van het wereldbeeld (tegenover de als organisme gedachte wereld van de middeleeuwen) stelt de mens dan ook in staat om zichzelf uiteindelijk als een autonoom wezen te denken (tegenover de onderworpenheid van de middeleeuwse mens). En terwijl God in een premoderne context begin- en eindpunt van de kosmos was, wordt God in de moderne tijd een hypothese waaraan de mens niet langer behoefte heeft. Dat is de uiterste en paradoxale consequentie van de nominalistische beweging: de transcendente, verborgen God lijkt helemaal van het toneel te verdwijnen in een geseculariseerde wereld.

Vanheeswijck laat zien dat er bij het ontstaan van een nieuw cultuurconcept, zoals dat het geval is in de overgang van de premoderne naar de moderne tijd, sprake is van wat hij "ongelijktijdige gelijktijdigheid" noemt. Daarmee bedoelt hij dat gelijktijdige filosofische veranderingen op het vlak van wereld-, mens- en godsbeeld ongelijktijdig doorsijpelen naar brede lagen van de maatschappij. Veranderingen op het vlak van wereldbeeld verspreiden zich eerst, waarna die op het vlak van mens- en godsbeeld volgen. Bijzonder interessant zijn wat dat betreft de parallellen die Vanheeswijck trekt tussen de veertiende en de eenentwintigste eeuw, de hedendaagse tijd. Ook nu zetten de veranderingen op het vlak van wereldbeeld zich eerst door. Vanheeswijck wijst op de barsten die de huidige ecologische problematiek heeft aangebracht in het moderne wereldbeeld (p. 84):

"Het ecologisch bewustzijn lijkt vrij algemeen te zijn doorgedrongen in de brede lagen van de maatschappij. Wie ecologische maatregelen voorstelt, wie oproept tot ecologische bezorgdheid mag ervan uitgaan dat het merendeel dit plausibel zal vinden. In dit domein is het geloof in de volledige mechanisering aan het wankelen: iedereen *ziet* dat we de natuur niet straffeloos kunnen blijven exploiteren. [...] De contouren van een nieuw wereldbeeld beginnen zich af te tekenen, hoe moeilijk het ook vandaag nog blijft om de consequenties ervan in concrete beleidsdaden om te zetten."

Aan de hand van enkele hedendaagse sociale, morele en politieke vraagstukken illustreert Vanheeswijck dat "het besef van grenzen aan de menselijke autonomie voorlopig veel minder diep [is]

doorgedrongen in de brede lagen van de samenleving" (p. 84). En aangaande het godsbeeld waagt hij zich aan een analogie met het beroemde aforisme over de dood van God van Friedrich Nietzsche (1844-1900).

Vooraf uit de tweede helft van het boek blijkt dat Vanheeswijck niet alleen een grote didacticus is, maar ook een uitmuntende filosoof. Hedendaagse maatschappelijke discussies en breuklijnen op het vlak van wereld-, mens- en godsbeeld situeert hij in het licht van zijn historische schets van de westerse wijsbegeerte uit het eerste boekdeel. Schijnbaar onoverkomelijke tegenstellingen en polarisaties herleidt hij – tegendraads en vaak contra-intuïtief – naar hun gemeenschappelijke ontstaansgrond. Voorbij de waan van de dag opent hij nieuwe perspectieven voor toekomstige antwoorden op de vragen die van alle tijden zijn. Met *Tegendraadse beschouwingen* schreef Guido Vanheeswijck een klein standaardwerk: enerzijds een zeer bevattelijke inleiding op de westerse wijsbegeerte, en anderzijds een proeve van de relevantie en bevrijdende dynamiek van gerijpte filosofische beschouwingen. Dit boek is een krachttoer van een van de beste wijsgeren die België rijk is.

Erik Buys